

VASILIJ MELIK¹

NEKAJ IZ SLOVENSKE VOLILNE PRETEKLOSTI

Volitve v habsburški monarhiji so tudi za današnjega zgodovinarja zanimiv in po svoje težek problem. Spreminjali so se politični sistemi, spreminjala se je vladna politika, spreminjala so se razmerja med narodi.

Czoernigova anketa je leta 1846 prištevala na Kranjskem k slovenskemu jeziku 88% prebivalcev, k nemškemu pa 8%, na Štajerskem k nemškemu jeziku 64%, k slovenskemu 36%, na Koroškem k nemškemu jeziku 70%, k slovenskemu 30%. V Trstu naj bi spadalo po anketi 55% prebivalcev k italijanščini, 32% k slovenščini, 10% k nemščini. Na Goriškem je spadalo k slovenščini 67% prebivalcev, k italijanščini 32%. V Istri je bilo pri slovenščini 14% prebivalcev, pri srbohrvaščini 59%, pri italijanščini 26%. Pri zadnjem avstrijskem štetju 31. decembra 1910 je bilo med prisotnimi avstrijskimi državljani po občevalnem jeziku na Kranjskem 94% Slovencev, na Štajerskem 29%, na Koroškem 21%, v Trstu 30%, na Goriškem 62%, v Istri 14%.

Za deželne zборе in dunajski parlament so bile v času od leta 1861 naprej značilne kurije. Poslance so volili po kurijah: veleposestniška kurija, kurija trgovsko-obrtnih zbornic, mestna kurija, kmečka kurija (ali kurija ostalih občin). Leta 1896 je bila uvedena v državnem zboru, potem pa tudi po deželah še splošna ali peta kurija, v kateri so volili vsi polnoletni moški.

Volilna pravica v kmečki in mestni kuriji se je od skromnih začetkov vedno bolj širila, v državnem zboru na svoj način, po deželah pa spet drugače, v vsaki deželi po svoje.

Število slovenskih poslancev v državnem zboru je bilo v začetku zelo nizko, ker so volili deželni zbori v državni zbor. V tem času so imeli največ 8 poslancev. Po uvedbi direktnih volitev v parlament (1873) se je položaj kmalu popravil. V letih 1879–97 so imeli 13 ali 14 zastopnikov (od 353 poslancev), po uvedbi splošne kurije pa 15 ali 16 (od 425). Popolno spremembo je prinesla volilna reforma leta 1907. Z njo so bile ukinjene kurije, uvedena je bila splošna moška volilna pravica.

Število poslancev so povečali na 516; po številu prebivalcev, ki so prevladovali v volilnih okrajih, je bilo zdaj 259 okrajev (torej en okraj nad polovico), za katere so predvidevali, da bodo imeli slovanski značaj.

Nemških okrajev je bilo zdaj le 233 (45%). Za Slovence je bilo predvidenih 24 poslancev. To je ustrezalo deležu slovenskega prebivalstva v državi. Od teh 24 poslancev je bilo 11 predvidenih za Kranjsko, 7 za Štajersko, 3 za Goriško, po eden za Koroško, Trst in Istro. Rezultati volitev leta 1907 in 1911 so potrdili predvolilne račune.

¹ Disertacijo z naslovom "Volilni sistem na Slovenskem 1861–1918" sem zagovarjal 26. januarja 1959 na ljubljanski filozofski fakulteti, v preurejeni in v mnogočem razširjeni obliki pa je izšla kot Volitve na Slovenskem 1861–1918 pri Slovenski matici leta 1865. Leta 1991 je dobilo delo Gindelyjevo nagrado in je leta 1997 pri založbi Böhlau izšlo v nemškem prevodu, ki ga je oskrbela Irena Vilfan-Bruckmüller, kot Wahlen im alten Österreich – Volitve v stari Avstriji ob primeru dežel s slovensko govorečim prebivalstvom.

Med 24 slovenskimi poslanci so bili leta 1911 štirje liberalno ali podobno usmerjeni (Ljubljana, slovenski okraj v Trstu, goriški Kras in Podgrad v Istri), 20 pa jih je spadalo k Slovenski ljudski stranki ali podobnim katoliškim organizacijam. Slovenski volilni okraji so bili v vseh deželah, ki so zajemale slovensko narodno ozemlje in jih zato imenujemo slovenske dežele. 11 jih je bilo na Kranjskem, ki je imela v celem 12 poslancev, 7 na Štajerskem (s 30 poslanskimi mesti), 3 na Goriškem (s 6 poslanci) enega na Koroškem (ki je imela 10 poslancev), prav tako enega v Trstu (ki je imel 5 poslancev) in enega v Istri (s 6 poslanci). Vse do leta 1907 je bilo med slovenskimi poslanci največ kranjskih, po letu 1907 pa Kranjska ni imela več večine med 24 izvoljenimi Slovenci. Slovenska poslanska mesta so bila v vseh šestih slovenskih deželah, pri tem pa so segala tudi na področja, ki jih danes ni v okviru republike Slovenije. Slovenski volilni okraj v Trstu je obsegal večino predmestij (Barkovlje, Kolonjo, Vrdelo, Lonjer, Rojan, Rocol, Škedenj, Zgornja in Spodnja Sveta Marija Magdalena) ter celotno okolico. Slovenski volilni okraj na Koroškem je obsegal sodne okraje Borovlje, Dobrla vas, Železna Kapla in Pliberk. Slovenski volilni okraji leta 1907 in 1911 so se torej le nekako približevali nikdar doseženemu slovenskemu idealu, Zedinjeni Sloveniji.

Po prvi svetovni vojni se je volilna pravica razširila na vse moške nad 21 let starosti; ženske volilne pravice, ki se je v svetu po prvi svetovni vojni zelo uveljavila, stara Jugoslavija ni uvedla. Število strank, ki so se borile za poslanska mesta, je v primerjavi s predvojnimi stanjem zelo naraslo: v volilnem okrožju, ki je zajemalo nekdanjo Kranjsko, je nastopalo na skupščinskih volitvah 1920. leta 6 različnih kandidatnih list, 1923. leta 8, 1925. leta 9, 1927. leta 5. To pa se pravi, da so se predvojne stranke močno razcepile. Enotno stranko je obdržal le katoliški tabor (Slovenska ljudska stranka – SLS) in v tem je bila tudi njegova velika prednost. V liberalnem taboru je bila vrsta različnih strank, med katerimi sta bili v kamniško-brdskem okraju s približno enakim številom glasov najmočnejši Samostojna kmetijska stranka (SKS) ter Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), oziroma potem, ko se je ta razcepila, Samostojna demokratska stranka (SDS). Delavsko gibanje se je ločilo na revolucionarni, komunistični del, in reformistični, socialnodemokratski del, ta pa spet na več skupin.

Prve povojne parlamentarne volitve, volitve v ustavodajno skupščino kraljevine SHS novembra 1920, so bile še pod velikim vtisom prve svetovne vojne z vsem njenim trpljenjem in spremembami, ki jih je prinesla, in revolucionarnega vala, ki se je iz Rusije širil po Evropi. Slovenska ljudska stranka je izgubila svoj gospodujoči položaj, poraslo je število liberalnih glasov, zlasti pa je bilo veliko število glasov oddanih za komunistično in socialnodemokratsko stranko. Kot po vsej Sloveniji se je kazalo to tudi v kamniško-brdskem okraju: slovenska ljudska stranka je izgubila svojo absolutno večino. Komunistična stranka je dobila 1063 glasov, socialnodemokratska 398, za obe skupaj je glasovalo 17% vseh volilnih upravičencev – in to v okraju, kjer delavskih glasov sedem let prej tako rekoč sploh ni bilo.

Toda to povojno vzdusje je kmalu izginilo, buržoazija se je utrdila na oblasti, komunistično stranko so prepovedali. Že naslednje skupščinske volitve leta 1923 so pomenile povratek v "normalno" predvojnemu precej bolj podobno stanje. To se tudi ob naslednjih volitvah (volitve v narodno skupščino leta 1925 in 1927 ter volitve v ljubljansko oblastno skupščino januarja 1927) ni bistveno spremenilo. Število glasov za posamezne skupine strank (katoliško, liberalno in delavsko) v kamniško-brdskem okraju nam kaže naslednja preglednica. Ozemlje okraja sicer zaradi nekaterih sprememb meja ni ves čas popolnoma isto; vendar pa splošne slike to prav nič ne moti.

	Upr.	Udel.	Kat.	Lib.	Del.	Udel.	Kat.	Lib.	Del.
28. 11. 1920	8401	7210	3484	2265	1461	86%	41%	27%	17%
18. 03. 1923	8187	6663	5312	971	380	81%	65%	12%	5%
08. 02. 1925	8706	7070	5390	1463	217	81%	62%	17%	2%
23. 01. 1927	8505	6153	4601	1181	371	72%	54%	14%	4%
11. 09. 1927	9207	6357	4762	1166	430	69%	52%	13%	5%

Slovenska ljudska stranka je imela spet absolutno večino vseh volilnih upravičencev tako v okraju kot v veliki večini vseh občin, vendar je delež njenih glasov padel od 63% v letu 1923 do 52% v letu 1927, približno tako, kot je padala tudi volilna udeležba (81% do 69%). Leta 1927 je štela že manj volivcev kot leta 1913, ko jih je bilo ob precej nižjem številu volilnih upravičencev (6940) 4846. V primerjavi s SLS so bile druge stranke zelo šibke. Medtem ko je zbrala SLS pri vseh volitvah 1923–1927 najmanj po 4000 in 5000 glasov, ni nobena druga stranka preseгла 700 glasov. Liberalni tabor je bil bolj razdrobljen in šibkejši kot pred vojno, ko je zbral leta 1913 čez 1500 glasov. Delavski tabor je bil po moči še vedno šibak. Delež volivcev komunističnih in socialističnih list je padel s povsem izjemnih 17% volilnih upravičencev v letu 1920 na 5% v letu 1923 in na dobra 2% v letu 1925 – nato pa se je spet začel dvigati: na 4% v januarju in 5% v septembru leta 1927. Vse to je bilo malo; toda v primerjavi z nekaj desetinskimi glasov pred prvo svetovno vojno je bilo teh nekaj stotin glasov vendarle korak naprej. Komunisti in z njimi povezane skupine so bile ves čas znatno močnejše kot posebej nastopajoče socialnodemokratske skupine. Kar primerjajmo skupščinske volitve! Leta 1923 je dobila kratkotrajna Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL), ki je združevala komuniste in nekatere socialistične skupine, 341 glasov, Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ) pa 39 glasov. Leta 1925 je dobil delavsko kmečki republikanski blok (DKRB), v katerem so bili komunisti, 180 glasov, SSJ 15 glasov, Bernotova skupina pa 22 glasov. Leta 1927 je dobil DKRB, v katerem je bila to pot mimo komunistov tudi Bernotova skupina, 354 glasov, SSJ s skupino Zedinjenje pa 76 glasov. Občine, v katerih se je trajneje kazal večji delež (nad 10% volilnih upravičencev) delavskih glasov, so bile: Dob, Mekinje in Stahovica. Pri zadnjih skupščinskih volitvah leta 1927 pa je dobila lista DKRB v občini Gozd 60 glasov (od 170 volilnih upravičencev), in s tem tudi največ glasov med vsemi strankami v občini.

Na volitvah v narodno skupščino 11. septembra 1927 so bili v Domžalah vpisani 604 volilni upravičenci. Voliti jih je prišlo 311. Slovenska ljudska stranka je dobila 226 glasov, liberalne stranke 80, komunisti 4, socialisti pa en glas. S temi volitvami, zadnjimi pod vidovdansko ustavo in pred šestojanuarsko diktaturo, naj končamo naš pregled.

V tridesetih letih so bile še nove volitve, toda volilni sistem je bil tako nedemokratičen, da jih ne kaže upoštevati.